

سده‌های گمشده

(تاریخ دوره‌ی اسلامی ایران)

آشتی با تاریخ

اتابکان - له‌له‌شاهان

(۵۴۱-۶۲۶)

خوارزمشاهیان

(۴۹۰-۶۲۸)

جلد پنجم

دکتر پرویز رجیبی

نشر پژواک کیوان

سده‌های گمشده

دکتر پرویز رجبی

ویرایش و تولید: نشر پژواک کیوان

با همکاری

آرش امجدی، مرضیه مقدم با نظارت فنی فرزانه اسبفی

صحافی: افشین چاپ‌خانه: الجواد

شمارگان: ۲۵۰۰ نوبت چاپ: اول

شماره ثبت: ۱۰۳۷۱۰۷ سال نشر: ۱۳۸۹

شماره کتابخانه ملی: ۴۶۷۶۸-۸۴م

شابک (دوره): ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۲۷-۱۵-۹

شابک (ج. ۵): ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۲۷-۶۰-۹

قیمت: ۷۵۰۰ تومان

با مشارکت و حمایت معاونت فرهنگی وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی

Ej@pjKeyvan.com

WWW.Pjkeyvan.com

تهران، خیابان انقلاب، میدان فردوسی، کوچه پارس، کوچه جهانگیر، مجتمع پاس، واحد ۱۰ غربی

تلفن: ۶۶۷۴۹۹۲۹-۳۰

سرشناسه: رجبی، پرویز، ۱۳۱۸ -

عنوان و پدیدآور: سده‌های گمشده (تاریخ دوره‌ی اسلامی ایران) / پرویز رجبی
مشخصات نشر: تهران: پژواک کیوان، ۱۳۸۵ -
مشخصات ظاهری: ۶ ج.

فروست: پژواک کیوان؛ ۶۶، هفتاد و هفتمین. کارنامه تاریخی: هفتمین.

شماره: دوره: 978-964-8727-15-9 ج. ۱: 2-14-978-964-8727-25-8 ج. ۲: 978-964-8727-26-5 ج. ۳:

978-964-8727-55-5 ج. ۴: 978-964-8727-60-9 ج. ۵: 978-964-8727-60-9

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: فیبا

یادداشت: ج. ۳، ۱۳۸۵.

یادداشت: ج. ۳ و ۴ (چاپ اول: ۱۳۸۵) (فیبا).

یادداشت: ج. ۵ (چاپ اول: ۱۳۸۸) (فیبا).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج. ۱. فروپاشی ساسانیان تا برآمدن صفاریان - ج. ۲. آشتی با تاریخ صفاریان، سامانیان، غزنویان

و غوریان. - ج. ۳. آشتی با تاریخ دیلمیان، علویان، آل زیار و آل بویه. - ج. ۴. آشتی با تاریخ سلجوقیان. -

ج. ۵. آشتی با تاریخ اتابکان یا له‌له شاهان (۵۴۱-۶۲۶) و خوارزمشاهیان (۶۲۸-۴۹۰).

موضوع: ایران -- تاریخ -- پس از اسلام - ۱۲ق. -

موضوع: ایران -- تمدن -- پیش از اسلام

رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۵ ۵۱۱/۳ DSR

رده‌بندی دیویی: ۹۵۵/۰۴

شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۷۶۸-۸۴م

نمایه مطالب

صفحه	عنوان
۱۳	پیش‌گفتار
۱۵	اتابکان و خوارزمشاهیان
۱۵	- اتابک
۱۹	اتابکان آذربایجان؛ ۵۴۱-۶۲۲ هجری قمری
۱۹	- (۱) اتابک شمس‌الدین ایلدگز
۱۹	- زنگ تفریح؛ گفتار در بیان حالات اتابکان آذربایجان؛ به قلم خواند امیر
۲۰	- برگردیم به امیر ایلدگز
۲۶	- جنگ، گرجستان
۲۸	- آمدن ایل ارسلان خوارزمشاه به خراسان؛ ناکامی ایلدگز در دست‌اندازی او
۲۹	- حاشیه‌ای بر تاریخ
۳۰	- پناهنده شدن ارسلان‌شاه؛ به سلطان ارسلان و ایلدگز
۳۱	- درگذشت ایلدگز
۳۴	- (۲) اتابک نصرت‌الدین ابوجعفر محمد جهان‌پهلوان
۳۵	- شورش ملک محمد برادر سلطان ارسلان
۳۹	- (۳) اتابک مظفرالدین قزل ارسلان
۳۹	- دسیسه‌ی اینانج‌خاتون همسر محمد جهان‌پهلوان

- ۴۱ - حاشیه‌ای بر تاریخ
- ۴۲ - شورش سلطان طغرل!
- ۴۶ - کشته شدن قزل ارسلان
- ۴۷ - (۴) اتابک نصرت‌الدین ابوبکر بن محمد
- ۴۷ - پایان کار طغرل؛ و فروپاشی سلجوقیان در هسته‌ی مرکزی ایران
- ۴۹ - حاشیه‌ای بر تاریخ
- ۵۰ - نبرد اینانج محمود و میرمیران با اتابک ابوبکر
- ۵۲ - حاشیه‌ای بر تاریخ
- ۵۳ - درگذشت اتابک ابوبکر
- ۵۴ - (۵) مظفرالدین ازبک بن محمد
- ۶۰ - حاشیه‌ای بر تاریخ
- ۶۳ - حاشیه‌ای دیگر بر تاریخ
- ۶۴ - (۶) ملک خاموش پسر اتابک ازبک؛ و انقراض اتابکان آذربایجان
- ۶۷ - آذربایجان در روزگار اتابکان
- ۷۰ - حاشیه‌ای بر تاریخ
- ۷۵ - **اتابکان فارس؛ (سلغریان یا آل سلغر)؛ ۵۴۳-۶۸۵ هجری**
- ۷۶ - (۱) مظفرالدین سنقر بن مودود
- ۷۸ - (۲) مظفرالدین زنگی بن مودود
- ۸۱ - (۳) مظفرالدین نکله بن زنگی
- ۸۳ - حاشیه‌ای برای تاریخ؛ به قلم محمد بن ابراهیم
- ۸۵ - (۴) قطب‌الدین طغرل بن سنقر
- ۸۶ - حاشیه‌ای برای تاریخ
- ۸۷ - (۵) مظفرالدین ابوشجاع سعد بن زنگی
- ۹۴ - حاشیه‌ای برای تاریخ
- ۹۵ - (۶) مظفرالدین ابوبکر بن سعد
- اوضاع اجتماعی فارس؛ در روزگار اتابک ابوبکر؛ از قول
وصاف‌الحضرة
- ۹۹

- قانون و فواعد مدنی در فارس؛ در روزگار اتابک ابوبکر؛
 ۱۰۲ از قول وصاف الحضرة
 ۱۰۶ - پزشک - حاذق برای خداوند ملاحظه در الموت
 ۱۰۸ - مدح سعدی از ابوبکر بن سعد بن زنگی
 ۱۰۹ - مدح ابوبکر بن سعد بن زنگی
 ۱۱۰ - حاشیه‌ای بر تاریخ
 ۱۱۲ - (۷) مظفرالدین سعد بن ابی بکر
 ۱۱۳ - مدح سعد بن ابوبکر بن سعد
 ۱۱۴ - (۸) عضدالدین محمد بن سعد بن ابی بکر؛ آغاز فروپاشی
 ۱۱۶ اتابکان فارس
 ۱۱۷ - حاشیه‌ای برای تاریخ
 ۱۱۸ - (۹) محمدشاه بن سلغرشاه بن سعد بن زنگی
 ۱۲۳ - (۱۰) مظفرالدین سلجوقشاه بن سلغرشاه بن سعد بن زنگی
 ۱۲۴ - حاشیه‌ای برای تاریخ
 ۱۲۵ - (۱۱) آبش خاتون
 ۱۲۷ - میان پرده‌ای از احوال ملک دارا؛ به قلم وصاف الحضرة
 ۱۳۰ - اتابک تشریقاتی
 ۱۳۲ - محاکمه‌ی اتابک آبش خاتون
 ۱۳۳ - درگذشت آبش خاتون
 ۱۳۵ - پایان کار اتابکان فارس
اتابکان یزد؛ ۵۳۶-۷۱۸ هجری
 ۱۳۸ - (۱) رکن‌الدین سام
 ۱۴۵ - حاشیه‌ای برای تاریخ؛ ترازوی هزارکفه
 ۱۴۶ - (۲) ابوالملوک عزالدین لنگر
 ۱۴۷ - (۳) وردانروز (وردان زور؟)
 ۱۴۸ - (۴) سلطان قطب‌الدین ابومنصور اسفہسالار
 ۱۵۰ - (۵) قطب‌الدین محمودشاه

- ۱۵۲ - ۶) رکن‌الدین علاءالدوله
 ۱۵۲ - حاشیه‌ای بر تاریخ
 ۱۵۳ - ۷) طغان‌شاه
 ۱۵۴ - ۸) علاءالدوله‌ی دوم
 ۱۵۵ - ۹) رکن‌الدین یوسف‌شاه
 ۱۵۸ - حاشیه‌ای برای تاریخ
 ۱۵۹ - ۱۰) حاجی‌شاه
 - زنگ تفریح؛ فروپاشی دودمانی یکصد و هشتادساله؛
 به‌خاطر پسرکی خوبروی
 ۱۶۰ - نگاهی به فرمانروایی اتابکان یزد
 ۱۶۱ -
 ۱۶۳ **اتابکان لرستان؛ ۵۵۰-۸۲۷ هجری**
 - حاشیه‌ای کوتاه برای تاریخ؛ گله‌ای کوچک در آغاز تاریخ
 اتابکان لرستان
 ۱۶۳ - نگاهی به لرستان
 ۱۶۴ - حاشیه‌ای بر تاریخ
 ۱۶۸ -
 ۱۶۹ **اتابکان لر بزرگ؛ ۵۵۰-۶۲۶ هجری**
 ۱۶۹ - ۱ و ۲) اتابک ابوطاهر؛ اتابک هزاراسب
 - ۳ و ۴) اتابک عمادالدین پهلوان بن هزاراسب؛
 نصرة‌الدین کلجه بن هزاراسب
 ۱۷۲ - ۵) اتابک تكله بن هزاراسب
 ۱۷۳ - ۶) اتابک شمس‌الدین الب ارغو بن هزاراسب
 ۱۷۵ - ۷) اتابک یوسف‌شاه بن الب ارغو
 ۱۷۶ - ۸) اتابک افراسیاب بن یوسف‌شاه
 ۱۷۷ -
 ۱۷۹ - گزارش وصاف‌الحضرة درباره‌ی اتابک افراسیاب
 - ۹) اتابک نصرة‌الدین احمد بن یوسف‌شاه
 ۱۸۱ - حاشیه‌ای بر تاریخ
 ۱۸۲ -
 ۱۸۴ - ۱۰) اتابک یوسف‌شاه دوم بن نصرة‌الدین احمد

۱۸۵ - (۱۱) اتابک مظفرالدین افراسیاب دوم بن نصره‌الدین احمد

۱۸۶ - سده‌های گمشده و سفرنامه‌ها

- ابن بطوطه؛ در تَسْتَر (شوشتر) و ایزده (مال‌امیر)؛ برگ‌گی از تاریخ

۱۸۶ اجتماعی، اتابکان لرستان

۱۸۹ - ابن بطوطه در ایزده، پایتخت لر بزرگ

۱۹۱ - داستان مرگ پسر اتابک؛ و دیدار ابن بطوطه از اتابک

۱۹۵ - (۱۲) اتابک نورالورد بن سلیمان‌شاه بن اتابک احمد

۱۹۶ - (۱۳) اتابک پشنگ بن سلغرشاه بن اتابک احمد

۱۹۸ - (۱۴) اتابک پیراحمد بن اتابک پشنگ

- (۱۵ و ۱۶ و ۱۷) اتابک ابوسعید بن پیراحمد؛ اتابک شاه‌حسین

۱۹۹ بن ابی‌سعید؛ اتابک غیاث‌الدین کاووس بن پشنگ

۲۰۱ **اتابکان لر کوچک**

۲۰۲ - (۱) اتابک شجاع‌الدین خورشید

۲۰۴ - (۲) اتابک سیف‌الدین رستم

۲۰۵ - (۳) اتابک شرف‌الدین ابوبکر

۲۰۶ - (۴) اتابک عزالدین گرشاسف (گرشاسب)

۲۰۶ - (۵) اتابک حسام‌الدین خلیل

۲۰۷ - حاشیه‌ای بر تاریخ

۲۰۸ - (۶) اتابک بدرالدین مسعود

۲۰۹ - زنگ تفریح؛ به قلم حمدالله مستوفی سال ۷۳۰ هجری

- (۷ و ۸ و ۹) اتابک تاج‌الدین شاه؛ حکومت مشترک عزالدین حسین

۲۰۹ و اتابک فلک‌الدین حسن

۲۱۰ - (۱۰) اتابک جمال‌الدین خضر

۲۱۱ - (۱۱) اتابک حسام‌الدین عمر

۲۱۲ - (۱۲) اتابک صمصام‌الدین محمود

۲۱۳ - (۱۳) اتابک عزالدین محمد (محمود)

۲۱۳ - حاشیه‌ای برای تاریخ

- ۲۱۴ - ۱۴) اتابک دولت خاتون
- ۲۱۴ - ۱۵) اتابک عزالدین حسین دوم
- ۲۱۴ - ۱۶) اتابک شجاع‌الدین محمود
- ۲۱۵ - ۱۷) اتابک عزالدین
- ۲۱۶ - ۱۸) اتابک سیدی احمد
- ۲۱۶ - ۱۹) اتابک شاه حسین عباسی
- ۲۱۷ - ۲۰) اتابک شاه‌رستم عباسی
- نامه‌ی سلطان سلیم به شاه‌رستم، اتابک لرستان؛
- ۲۱۷ دربارہ‌ی فتح چالدران
- ۲۱۸ - ۲۱) اتابک اغور شاه
- ۲۱۹ - حاشیه‌ای برای تاریخ
- ۲۱۹ - ۲۲) اتابک جهانگیر بن شاه‌رستم
- ۲۱۹ - ۲۳) اتابک شاه‌رستم
- ۲۲۱ - ۲۴) اتابک محمدی بک
- ۲۲۱ - ۲۵) اتابک شاهوردی
- خوارزمشاهیان**
- ۲۲۵ - ۱) اتابکان خوارزم ۴۹۰ - ۶۲۸ هجری
- ۲۲۵ - حاشیه‌ای برای تاریخ؛ برای استقبال از تاریخ خوارزمشاهیان
- ۲۲۷ - ۱) نوشتن غرجه؛ نیای خوارزمشاهیان
- ۲۲۸ - ۲) قطب‌الدین محمد
- ۲۲۸ - حاشیه‌ای برای تاریخ
- ۲۳۰ - ۳) اتسز، علاءالدوله ابوالمظفر بن قطب‌الدین محمد
- برخورد های اتسز با سلطان سنجر
- ۲۳۳ - گشودن جند
- ۲۳۴ - درگذشت اتسز در خبوشان (قوچان)
- ۲۳۵ - حاشیه‌ای برای تاریخ
- ۲۳۷ - ۴) ایل ارسلان، تاج‌الدین ابوالفتح بن اتسز

- ۲۳۸ - (۵) جلال‌الدین محمود سلطان‌شاه بن ایل ارسلان
- ۲۴۱ - حاشیه‌ای برای تاریخ
- ۲۴۳ - (۶) علاء‌الدین تکش بن ایل ارسلان
- ۲۴۴ - حاشیه‌ای برای تاریخ در زنگ تفریح؛ به قلم میرخواند و
چند بیت از نتایج طبع عماد زورقی
- ۲۴۵ - قطب‌الدین محمد در نیشابور
- ۲۴۵ - سلطان‌تکش در عراق عجم
- ۲۴۸ - لشکرکشی سلطان‌تکش به عراق
- ۲۴۹ - پایان کار سلطان‌تکش
- ۲۵۰ - وزیران سلطان‌تکش
- ۲۵۱ - (۷) علاء‌الدین محمد بن تکش
- ۲۵۱ - احوال ملک دارا؛ زنگ تفریح
- ۲۵۲ - درگیری با غوریان
- ۲۵۴ - باز هم درباره‌ی غور؛ غور در تسخیر سلطان‌محمد
- ۲۵۵ - جنگ با قراختای
- ۲۵۶ - زنگ تفریح؛ به قلم محمد بن خاوندشاه بن محمود میرخواند
- ۲۵۷ - دنباله‌ی درگیری‌های سلطان‌محمد با ترک‌ها
- ۲۵۷ - سرانجام فیروزکوه و غزنین
- ۲۵۸ - سلطان‌محمد در قطب شمال
- ۲۵۹ - سلطان‌محمد خوارزمشاه؛ درون ایران و درگاه خلیفه ناصرالدین بالله
- ۲۶۰ - حاشیه‌ای برای تاریخ
- ۲۶۱ - حمله‌ی چنگیزخان به ایران
- ۲۶۳ - آغاز فاجعه
- ۲۶۴ - خبر نزدیکی چنگیزخان؛ نخستین رویارویی
- ۲۶۶ - دسیسه‌ی امیر بدرالدین عمید و برخی دیگر؛ برای کشتن سلطان‌محمد
- ۲۶۸ - حاشیه‌ای برای تاریخ
- ۲۷۰ - سلطان‌محمد خوارزمشاه در آبسکون؛ پایان کار

- ۲۷۳ - زنگ تفریح؛ به قلم نسوی
- ۲۷۴ - دربار و وزیران سلطان محمد
- ۲۸۲ - فروپاشی و سرگردانی پسران سلطان محمد خوارزمشاه
- ۲۸۴ - ۸) رکن‌الدین غورسانجتی
- ۲۸۶ - ۹) غیاث‌الدین پیرشاه
- پایان کار سلطانک غیاث‌الدین خوارزمشاه؛ در حاشیه‌ای برای
- ۲۸۸ تاریخ؛ به قلم محمد بن خاوندشاه میرخواند
- ۲۸۹ - ۱۰) جلال‌الدین مینکبرنی
- ۲۹۳ پی‌نوشت
- ۲۹۵ کتاب‌نامه
- ۳۰۱ نمایه

پیش‌گفتار

پیش‌گفتار را گاهی می‌توان پس‌گفتار یا پی‌نوشت هم نامید. چون، به ویژه در کتابی که در مجلدهای گوناگون نوشته می‌شود، معمولاً پیش‌گفتار اشاره دارد به دشواری‌های هنگام تألیف؛ دشواری‌هایی کوچک که پیش از آغاز به تألیف شناخته نبوده‌اند و به‌رغم کوچکی‌اشان، می‌توانند با رشدی غیرمترقبه تبدیل به سدی بزرگ شوند.

دسترسی به منابع دست اول نیز معمولاً کار ساده‌ای نیست. گاهی مؤلفی برای رسیدن به منبع موردنظر خود چنان درمانده می‌شود که یا باید از تألیف منصرف شود و یا روزها و هفته‌ها برای کتاب مورد نیاز خود انتظار بکشد و یا حتی در برنامه‌ی تألیف خود تجدیدنظر کند. مسئله مربوط به نبود منبع نیست، بلکه مربوط به پیچیده بودن و شیوه‌ی دسترسی به منبع موردنظر است. البته در اینجا نیازی به برشمردن دشواری‌های دست‌وپاگیر نیست که مثلاً پرسال یا زمین‌گیر بودن مؤلفی مانند من یکی از آن‌هاست! چنین مؤلفی نیاز به مرکزی دارد که با یک ارتباط ساده بتواند منبع مورد نیاز او را در زمانی کوتاه از کتابخانه‌ای تهیه کند و به‌صورت امانی در دسترس او قرار دهد.

اما علاوه بر دشواری‌های فنی، مشکل بزرگ دیگری که بر سر راه تألیف این مجلد قرار داشت، داستان قدیمی موازی بودن حکومت‌ها در ایالت‌های گوناگون ایران بود. باید توجه داشت که اتابکان آذربایجان، فارس، یزد، لر بزرگ و لر کوچک

با ملوک دیگر مانند ملوک کرمان، غور، شبانکاره و هرمز و سلطان‌های خوارزمشاهی، اغلب در یک زمان حضور داشته‌اند و فرمان می‌رانده‌اند و اغلب با یکدیگر در حال منازعه و مرافعه بوده‌اند.

پس باید که خاندان‌های فرمانروا را به گونه‌ای گزارش کرد که نه مهمی از قلم بیفتد و نه در دام تکراری پرملال افتاد. با این همه، گاهی تکرار، به صورت یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر درمی‌آید. برای نمونه هنوز به تاریخ قراختاییان و ملوک کرمان نپرداخته‌ایم، ولی در گزارش اتابکان فارس و یزد و همچنین خوارزمشاهیان سری به آن‌ها زده‌ایم. در پایان این مجلد خواهیم دید که با جلال‌الدین خوارزمشاه، در آغاز کار او خداحافظی خواهیم کرد، تا او را در آغاز گزارش کار مغول‌ها دنبال کنیم... این بار نیز بدون یاری همسرم لیلی هوشمند افشار، که با بردباری و شکیبایی پنهانی و همیشگی خود جای دست راست مرا خالی نگذاشت و گام به گام همراهی‌ام کرد، انجام این کار بسی دشوارتر می‌بود. دوست عزیزم، خانم دکتر فریده معتکف با کتابخانه‌ی بسیار پربرار خود همچنان منابع نایاب و کم‌یاب را در اختیارم گذاشت و به محض اطلاع از نیازم، خندان و بزرگوار، از لحظه‌های حسرت‌م برای در اختیار داشتن منبعی تازه کاست. و استاد دکتر روزه زرین‌کوب تنها به تهیه‌ی منبع بسنده نکرد، بلکه همواره در مشورت‌هایی که با او داشتم، بهترین راه را نشانم داد. پسرم سام با برعهده گرفتن بسیاری از وظیفه‌هایم، این امکان را برایم فراهم آورد که روزی هفده ساعت فقط به کار خواندن و جستن و تألیف بپردازم. سرکار خانم فرزانه اسبقی سرشار از حوصله به همراه دوست خویم اسماعیل جعفری، خط به خط در سراسر کتاب دستم را گرفتند، تا مبادا بلغزم... سپاس همه‌ی یاران را...

تهران

پاییز ۱۳۸۷

پرویز رجبی